

Gyerek, nevelés és társadalom kapcsolata Japánban

HIDASÍ JUDIT

Budapesti Gazdasági Egyetem

A gyermeknevelés íve és stílusa kultúránként jelentékeny eltéréseket és sajátosságokat mutat. Japánban ideálisan a felhőtlenül szabad és megengedő légkörű kisgyermekkort követően egyre erősebb és szigorúbb betörési szakasz következik, amelyben a gyermek megtanulja a társadalmi elvárásokhoz való alkalmazkodás mindenhatóságát. Ezt a hagyományos mintát azonban kikezdte a globalizáció miatt elhatalmasodó érték-átrendeződés, az egyke családmodell elterjedése és az élő emberi kommunikáció háttérbe szorulása a virtuális interakciók javára. Mindez negatívan érinti a társadalmi kohéziót és végső soron a gazdasági fejlődést is.

Kulcsszavak: *egygyermekes családok, élő kommunikációs deficit, virtuális interakciók, értérendek ütközése*

Gyerekek lenni jó...

alighanem mindenhol a világon, de különösen az Japánban. A japán csecsemőnek születése után nem kell elszakadnia az édesanyjától, nem kell egyedül aludnia, nem kell külön szobában egyedül unatkozni. Az anya szinte egész nap a testére kötözve cipeli a gyereket – akár két-három éves koráig is – vele van reggeltől estig, a gyerek érzi az anya testének melegét, minden szívdobbanását. A japán kisgyerek a szülők hálószobájában, az anyai melegség biztonságában alszik – sokszor akár kis serdülőkorig. A *tatamira*² párhuzamosan elhelyezett *futon*³-okon történő alvás a meghitt családi együttlétek szinte egyik utolsó bástyája – amit sokszor még a nyugati stílusú kényelemmel berendezett modern lakásokban élők sem adnak föl egykönnyen.

A japán gyerekek nem egyedül fürdenek a fürdőszobában, hanem a szülők valamelyikével együtt. Ünnepszámba megy, ha a rendszerint elfoglalt apa helyet tud szorítani ennek a rítusnak napi menetrendjében. A szülővel való közös fürdőzés egészen fiatal serdülőko-

rig tart – nemtől függetlenül. Ez számos más kultúrában elképzelhetetlen lenne.

A fizikai-testi közelség biztosította biztonságon kívül a kisgyermek élvezi a szülők és a környezet oly mértékű engedékenységet, amely Európában szokatlan. Gyakran látni vadóc és fegyelmezetlen kicsiket, akik rohángálásukkal, zajosságukkal, makacosságukkal és mindent megtapogató kíváncsiságukkal határozottan zavarják a környezetüket, de a szülők a legkevésbé sem zavartatják magukat. Nem fegyelmezik őket, nem szólnak rájuk.

A bölcsőde és óvoda hálózat közel sem annyira elterjedt és fejlett mint Európában, noha a jelenlegi kormánypolitika kiemelt feladatként támogatja az óvodahálózat fejlesztését (*Hidasi, 2015*). A ritka kivételnek számító egész napos gyermekintézményeknél sokkal több a félnapos, pár órás foglalkozást biztosító magánintézmények száma, amelyek közül számosan inkább csak gyermekmegőrzőként funkcionálnak. Az anyák ugyanis ritkán térnek vissza teljes munkaidőben dolgozni a gyerek mellett: a családok többsége fontosabbnak tartja azt, hogy az anya teljes energiájával és figyelmével a gyerek jövőjéhez alapozza meg a feltételeket: azaz a lehetőségekhez képest a legkedvezőbb környezetet teremtsen meg a majdani iskolai tanuláshoz és a különórák megvásárlásához.

Noha hivatalosan az írás-olvasás oktatás az elemi iskola feladata lenne, szinte nincs

¹ A tanulmány részlegesen támaszkodik a *Gyerekek lenni Japánban* címmel az Ezredvégben 2007-ben megjelent írásra (*Hidasi, 2007*).

² Tatami = gyékényszőnyeg

³ Futon = földre helyezett matrac

olyan gyerek, aki mire az iskolába kerül, ne ismerné a japán szótagírások (*hiragana* és *katakana*) legalábbis egyik változatát. A gyerekeket érő vizuális és manuális impulzusok (rajz, formázás, origami, íráselőkészítő feladatlapok stb.) rendkívül erősek, és a gyerekek az iskoláskort megelőző legfogékonyabb korokban ezeken nőnek fel – sokkal inkább, mint nálunk. Japánban ugyanakkor a kommunikációs és verbális készségek fejlesztésére jut a nálunk megszokottnál kevesebb idő. Ez a verbális kommunikációs deficit megmutatkozik a későbbi életkorban fellépő kommunikációs zavarokban.

A japán gyerekek is – a világ más fejlett országaihoz hasonlóan – egyre inkább urbanizált környezetben nevelkednek. A korábbi generációknál természetes szabadtéri játékok, utcai fogócskák, labdajátékok, bolondozások szinte teljesen kiszorulóban vannak. Helyettük belép már kisgyermek kortól a televízió, a video- és a komputerjátékok, valamint a mobil-eszközökön gyakorolt, internetalapú játékok világa. Ennek a folyamatnak a káros hatásáról – mind egészségileg, mind társadalmilag – nem győznek cikkezni, ugyanakkor lényegében semmi sem történik egy ember- és társaskapcsolat-központú szemlélet kialakítására. A szobák homályában gépekkel kommunikáló gyerekek elmagányosodása és elidegenedése korábban nem tapasztalt, társadalmi méreteket öltő pszichés problémákhoz vezet (Hidasi és Varga, 2014).

A korszakváltás

A kisgyermekkor boldog és felelőtlen korszakát nagyjából az iskolába lépéssel egyidejűleg fokozatosan és szisztematikusan váltja fel a „betörés” időszaka. Nem hiába figyelmeztet a kertészeti témaköréből vett japán közmondás: „Ha meg akarod hajlítani, akkor addig, amíg fiatal” (*Tameru nara wakagi no uchi* = 矯めるなら若木のうち), ami a nevelésre általában is vonatkoztatható. Vagyis nem késlekednek, idejekorán elindul a jellemformálás. A közösségbe kerüléssel a szabályok és a megszorítások egyre kevesebb mozgásteret engednek a

gyereknek – és mire feleszmél, addigra már be is sorolt a szigorú iskolai rend és a napi magolási rutin menetébe. A korlátozások egyre sokasodnak, az egyéni ambícióknak és kedvteléseknek mind kevesebb tér és idő jut. Mint ahogyan a drótokkal és merevítőkkal vezényelt díszfák esetében gondosan nyirbálják, visszametszik és szabályos, ámde mesterseges rendbe terelik a rakoncátlan és ki-kitüremkedő ágakat, úgy a gyerekek egyéniségét is szisztematikus módon alakítják, nyirbálják és végső soron gondos neveléssel visszafojtják. Ebből aztán nem kevés társadalmi konfliktus származik.

Régebben ezt a folyamatot a gyerekek sokkal nagyobb alkalmazkodó képességgel élték meg, mint manapság. Két ok miatt vált kritikusá a helyzet: egyrészt a gyerekek java része egyke, és mint ilyen a családi környezetben privilegizált helyzetet élvez. Ehhez képest az iskolai közösségi regulákat és elvárásokat relatíve nagyobb kihívásnak és tehernek éli meg, mint a testvérek között szocializálódott korábbi generáció. Másrészt a technológiai forradalom jóvoltából a japán otthonokban is külföldi életforma minták, a külföldi – elsősorban észak-amerikai – életvitel és értékrend üzenet-áradata felkavarta és megzavarta a hagyományokat, a japán életformát és értékrendet. A mai japán gyerekek egyre nehezebben tűrik az ezekből az ellentmondásokból adódó feszültségeket.

1. Iskolásnak lenni

Az oktatás sem szerkezetileg, sem tartalmilag, sem módszertanilag nem tudja követni a japán társadalomban zajló változásokat. Az oktatás a hagyományos japán értékeket – kitartás, önfegyelem (*gaman*), „besorolás” a csoportba, kollektivizmus stb. – igyekszik a maga módján megőrizni és továbbadni, de kevés sikerrel, mert a mai iskolások ezek befogadására sokkal kevésbé alkalmasak, mint a megelőző generációk. Számos, hagyományosan japánnak tartott érték – kollektivizmus, önfeláldozás, lemondás, lojalitás stb. – változóban van. Mivel a köröttes világ és a társada-

lom, az erkölcsi és értékrendszer átalakulóban van, ugyanakkor az iskolai oktatás által közvetített értékek egy korábbi időszak erkölcsi és etikai normáira építenek, egyfajta fázis-eltolódási sátaban találják magukat a gyerekek. A kialakuló feszültség áthidalhatatlannak tűnő konfliktusokat és identitás zavarokat szül. Az oktatási rendszer szervezeti és működési anomáliáira⁴ utal, hogy egyre több gyerek tagadja meg az iskolába járást: a jelenséget több szakzó kialakulása is tükrözi: a *tókó kyohi* (登校拒否 = az iskolába járás megtagadása) és a futókó (不登校 = nem-megjelenés az iskolában). Az okok között gyakran említik az iskolai csúfolást, kínzást (いじめ = *ijime*), a társas kapcsolatok zavarát, vagy a túlzott elvárásokat. A csúfolás, kiközösítés és kínzás más kultúrákban és más társadalmi formációkban is fellelhető (bentlakásos iskolák, „golyaavatás”, katonaujjoncok stb.), de a japán *ijime* sajátos abból a szempontból, hogy mind mélységében mind mennyiségében jelentősebb azoknál. A japán *ijime* a fizikai és lelki kínzások különféle változatait és fokozatait felvonultató halálosan komoly tortúra, ami nemegyszer vezet az áldozat részéről akár öngyilkossághoz is. Ennek szociálpszichológiai okain kívül (a „kiközösítés” minden japán számára a legrettegettebb stigma) szociokulturális magyarázata is van: mind az iskola, mind a család igyekszik eltitkolni az érintettséget a jó hírnév elvesztésétől való félelmében.

Égető társadalmi probléma a serdülő életkortól jelentkező *hikikomori* (ひきこもり) jelenség, amely hivatalosan közel egy millió, a valóságban akár két-három millió fiatalt is érint: a fiatal esetenként évekig, de akár évtizedekig sem kommunikálni, sem érintkezni nem hajlandó családi környezetével és a külvilággal (*Hidasi*, 2011). Ilyenformán a társadalmi kapcsolattartásból és az oktatásból kiesik, az alkotó tevékenységektől elszokik, és azon kívül, hogy önmagát leépíti, a társadalom se számíthat rá, mint leendő aktív tagjára.

Az egyéni, kreatív gondolkodásról kiskorú kortól fokozatosan leszoktatott gyerekek többsége későbbi tanulmányai éve alatt sem törekszik önálló, érdemi munkára és gondolkodásra. Tapasztalati megfigyelések igazolják, hogy a képzés tartalma egyre kevésbé felel meg a mai kor követelményeinek. Egyrészt a túlzott uniformizáltságnak tulajdoníthatóan a magasabb képzési szinteken fokozottan jelentkezik a kreativitás hiánya. A posztgraduális képzésben olyannyira szükséges egyéni alkotókészség híján a japán diákok egyre kevésbé állják meg a helyüket az erősödő nemzetközi versenyben. Ezt tetézi az idegennyelv-tudás hiánya – az angol oktatás változatlanul az egyik leggyengébb láncszem a japán oktatási rendszerben. Ennek az orvoslását célzó intézkedések (*TJN*, 2017/05/17, 3. o.) hatékonysága a nyelvtanulási hagyományokban sokkal gazdagabb európai szemlélet szerint szakmailag erősen megkérdőjelezhető – és ennél fogva aligha várható érdemi előrelépés e tekintetben. Egy másik probléma, hogy a japán közoktatási követelmények a mai nemzetközi elvárásoknak – sem a magasabb oktatási szinteken, sem a munkapiacra – nem igazán felelnek meg. Ez a japán diákok és a japán munkavállalók számára a megnyíló világban hátrányt jelent. Ha másért nem, hát ezért is szükséges sok területen a változtatás, a reform. Az oktatás tehát mind szerkezeti, mind tartalmilag, mind módszereiben módosításra szorul.

2. A család szerepe a gyerekek nevelésében és oktatásában

A Hakuho ügynökség 1997 óta tízéves ciklusokban vizsgálja japán gyerekek körében (a 4. osztályos elemi iskolásoktól a 2. évfolyamos alsó-középközeliskolások korcsoportját érintően) a viselkedési és percepciók változások alakulását. A 2017-es felmérésből kitűnik, hogy a japán gyerekek többsége (68,1 %) immár nem az apát, hanem az anyát tekinti mint szülőket „tiszteltre méltóbb”-nak (*TJN*, 2017/06/17, 3. o.). Ez a változás – ami mélyen megdöbbentette a hagyományosan férfidomináns társadalmi értékrend-

⁴ „A fiatalok igényeire a válsággal küszködő oktatási rendszer nem képes kielégítő választ adni és ez sokakat elidegenít tőle”.(*Kingston*, 2004. 268. o.)..

ben szocializálódott és gondolkodó lakosságot – arra enged következtetni, hogy az apa tekintélye megingott a japán családi struktúrában, és hogy az apának a családban betöltött szerepe erősen átrendeződött az évtizedek óta zajló társadalmi érték-válság közepette. Ez tulajdonképpen nem csoda annak a fényében, hogy a japán gazdasági felfutás évtizedei alatt egy olyan típusú foglalkoztatási rendszer alakult ki, ami a munkavállalóktól teljes odaadást vár el – szellemi, fizikai, és időgazdálkodási értelemben. Az apa tehát ritkán látott „vendég” az otthonában – korán távozik és későn érkezik, hétvégeken többnyire munkatársaival és üzleti partnereivel mulatja az időt. A gyermek(ek)kel kialakult kommunikációs és interakciós deficit megfosztja a gyermeket az érdemi apa-élménytől, hiszen alig találkozik vele. Azoknál a családoknál pedig, ahol az apát vidéki vagy külföldi telephelyre szólítja a kötelesség (単身赴任 = tanshin-funin rendszer), a család szétszakítottsága tartós, akár több évre szóló állapot. Mindezt – még a gazdasági recessziót megelőző időkben – némileg kárpótolt a jó és biztos fizetés, amellyel az apa a háttérország, azaz a család jólétét tudta biztosítani. Az utóbbi évtizedekben azonban ez a biztosnak gondolt struktúra is egyre bizonytalanabbá vált, hiszen a recesszió miatt a munkavállalási körülmények nem hogy javultak volna, hanem inkább rosszabbodtak. Csoda ezek után, hogy a gyerekek ezt az életmodellt nem tartják követendőnek és tiszteletreméltónak? Vagyis az „apa” egyre kevésbé tudja betölteni azt a szerepmodell szerepet, amit a felnövekvő generáció vonzónak találna.

Egy másik probléma az egyik számának a növekedése a családokban. Sok európai államhoz hasonlóan Japán is küzd azzal a problémával, hogy noha az életkörülmények javulásának köszönhetően a születéskor várható élettartam egyre magasabb, a népesség lélekszáma mégis folyamatosan csökken, mivel egyre kevesebb gyerek születik (Ota, 2016). A Gazdasági és Költségvetés Politikai Tanács elemzése azt vetíti előre, hogy a jelenlegi 126 millióról pár évtizeden belül Japán népessége 100 millió fő alá csökkenhet. Az idősek száma egyes becslések szerint évi 650 ezerrel nő: a várható átlagos élettartam 2025-re a nőknél

elérheti a 89, a férfiaknál pedig a 82 éves kort. A társadalom tehát nem elég hogy lélekszámában drasztikusan fogy, hanem egyidejűleg rohamosan öregszik is.

Sajátos módon a japán társadalomban a családi (nagyzüldői, rokonsági) besegítés modell – például Magyarországtól eltérően – nem jellemző. Ennek társadalomlélektani okaira (Hidasi 2007) most nem térünk ki, de az tapasztalati tényként megállapítható, hogy általánosságban csak elvétve élnek ezzel a megoldással – és többnyire olyan családok, akik külföldön élve láttak hasonló jól működő mintákat. Az idegenekkel szemben jellemzően bizalmatlan japánok a bébiszitter intézményt se nagyon kultiválják – vagyis marad mint megoldás vagy az anyai gondoskodás vagy az intézményi felügyelet.

Az elmúlt évtized egyik terminus-innovációja az *ikumén* イクメン, ami az *ikuji* 育児 = gyereknevelés és az angol man = férfi összeolvasztásából született, és a gyereknevelésben aktívan részt vevő apákra utalnak vele. Ezek a játszótereken gyereket hintáztató, a csecsemőt pelenkázó vagy gyerekekkel házifeladatot megoldó apa-képek egyelőre még szenzációszámba mennek a médiában, de mindenesetre azt üzenik, hogy „így is lehet” – ami hatalmas változást jelez.

2016 volt az első olyan esztendő a háború utáni Japán életében, hogy a születések száma nem érte el az egymilliót – ami egy közel 127 milliós népességű országban egyértelműen a korpipiramis felborulását vetíti előre.

Megkéssett önállósodás

Az értékrendben bekövetkező változásokban a generációs elválasztó vonalak majdhogynem tisztán meghúzhatók. Nem a társadalom egészében, hanem a társadalom egy rétegében – a fiatalok között – indult el a változás, ami azt eredményezte, hogy akár ugyanazon a családon belül is gyökeresen ellentétes viselkedésminták figyelhetők meg: például a cégért önmagát és családja érdekeit feláldozó szorgos apa, és sem tanulni, sem dolgozni nem akaró fia. A családjáért otthonában szorgoskodó anya, és a minden keresetét önmagára költő,

költekezően élő lánya. Sok európai államhoz hasonlóan Japán is küzd azzal a problémával, hogy míg az életkörülmények javulásának köszönhetően a születéskor várható élettartam egyre magasabb, addig a népesség összlétszáma fogy, egyre kevesebb gyerek születik.

Kérdés, hogy a most felnövekvő gyerekek generációja képes lesz-e majd – társadalmi kötelezettségeinek eleget teendő – a meg-növekedett létszámú idős korosztályról gondoskodni? Ebben a vonatkozásban Japánban is sokasodnak az aggodalmak és a kérdőjelek: hogyan tovább, mit és hogyan kéne az oktatásban és a nevelésben tenni ahhoz, hogy egy felelősségteljesen gondolkodó és gondoskodó nemzedék nőjön fel. Mind a kormányzat, mind a társadalom és az egyének szerepe és felelőssége is elvitathatatlan ebben a folyamatban.

Felhasznált irodalom

- Hidasi Judit (2007): Gyereknek lenni Japánban. *Ezredvég*, **17.** 12. sz., 119–122.
- Hidasi Judit (2011): Virtuális világteremtés Japánban. *Korunk*, **23.** 12. sz., 3–11.

Hidasi Judit és Varga Szabolcs (2014): Japán identitáskeresési kísérletei és a digitális kommunikáció. *Médiakutató*, **15.** 1. sz., 7–22.

Hidasi Judit (2015): A womenomics Japánban In: Bolemant Lilla (szerk.) *Nőképek kisebbségben III.: Tanulmányok a kisebbségben (is) élő nőkről*. Konferencia helye, ideje: Nyitra, Szlovákia, 2015.09.17–18. Phoenix Polgári Társulás, Pozsony; Nyitra, 64–68.

Kingston, J. (2004): *Japan's quiet transformation: social change and civil society in the twenty-first century*. Routledge, Curzon, London and New York.

Ota S. (2016): Herbivorous Boys and Predatory Girls: Gender, Consumerism, and Low Birthrate in Japan, In: Nagy, S. (ed.) *Japan's Demographic Revival: Rethinking Migration, Identity and Sociocultural Norms*. World Scientific/Imperial College Press, London, 219–248. https://doi.org/10.1142/9789814678889_0009

TJN= *The Japan News by The Yomiuri Shinbun* – angol nyelvű napilap

Child, Education and Society in Current Japan

Child-raising patterns and practices show a great variety across cultures. In Japan ideally the happy and all-permitting years of early childhood are followed by an increasingly strict, rigid and all-controlled phase of education – both at home and in schools – in order to produce smoothly adjustable members of society who understand and respect the primacy of skillful adaptation. This traditional expectation however tends to show signs of crisis – due to the value changes influenced by globalization, digitalization and the one-child family model. This ultimately leads to less verbal human communication and to growing cases of virtual interactions which in its turn have a negative impact on the society and the economy of the country.

Keywords: one-child family, verbal communication deficit, virtual interactions, clash of traditional and new values

- Hidasi Judit (2019): Gyerek, nevelés és társadalom kapcsolata Japánban. *Gyermeknevelés*, **7.** 1. sz., 7–11.